

NERECENZOVANÉ KRÁTKÉ ZPRÁVY / NEWS AND SHORT ARTICLES

Významná etapa v kvartérním výzkumu Českého krasu skončila – Vojen Ložek a Jiří Kovanda odešli téměř současně**An important period in the Quaternary research of the Bohemian Karst terminated – Vojen Ložek and Jiří Kovanda passed away almost simultaneously****Karel Žák¹, Ivan Horáček²**

Two important Quaternary scientists and malacozoologists, Vojen Ložek (July 26, 1925 – August 15, 2020) and Jiří Kovanda (January 28, 1935 – August 12, 2020), passed away in August 2020. Vojen Ložek was one of crucial researchers who established new methodology of research of Quaternary sediments in Europe after World War II. Czech Quaternary science reached the highest international level at that time and only the political isolation of the country in 1950s prevented him from becoming a leading world scientist. He published almost 1 500 journal papers and several voluminous books, which favourably influenced the whole Central European community in nature sciences. Jiří Kovanda was focused on a narrower field but most of his research was very laborious and time-consuming, with excellent results valid till the present day. This obituary briefly reviews the lives and research activities of both leading fellow scientists in the area of Bohemian Karst. Their decease can be viewed as an end of an important period of Quaternary research in this area – a period characterized by enormous volume of fieldwork including hundreds of time-consuming excavations and drillings, and by a transition from data collection to data synthesis.

Srpen letošního roku přinesl dvě smutné zprávy – dva významní přírodovědci, kvartérní geologové a malakozoologové Vojen Ložek (26. 7. 1925 – 15. 8. 2020) a Jiří Kovanda (28. 1. 1935 – 12. 8. 2020), nás opustili jen tři dny po sobě. Poslední rozloučení s nimi bylo ve stejný den. Můžeme v tom spatřovat určitý symbol konce jedné nadmíru důležité výzkumné etapy kvartéru Českého krasu. Etapy, která byla spojena s dnes obtížně představitelným objemem terénní práce a nejrůznějších výkopů a sond, která přinesla novou metodiku práce v kvartérních odkryvech, nový přístup k holocenní biostratigrafii, a která v době po II. světové válce posunula českou kvartérní vědu na špičku světového výzkumu. Česká kvartérní věda v době jejich působení přešla od prostého sběru dat k syntéze.

Jejich práce, a zejména syntéza poznatků Vojena Ložka, se staly základem dnešního porozumění vývoje krajiny a přírody této oblasti. Protože Český kras je díky unikátnímu záznamu minulých přírodních dějů klíčem k celé české krajině, je tato syntéza základem poznání environmentální historie celých Čech. Časopis Český kras měl tu čest, že oba významní badatelé publikovali v posledních letech některé výsledky svých výzkumů právě v něm. Po roce 2000 se v případě Vojena Ložka jednalo o pět prací a v případě Jiřího Kovandy dokonce o 14 prací, ve kterých, mnohdy podstatným způsobem, shrnul terénní aktivity, které v Českém krasu uskutečnil před dlouhými desítkami let. V této vzpomínce se pokusíme oba naše kolegy

a velké učitele připomenout, ukázat jejich vztah k Českému krasu a přínos k rozvoji kvartérního výzkumu této výjimečné oblasti. Oba byli s touto oblastí bytostně spjati a tróufáme si říci, že pro oba byl Český kras srdeční záležitostí.

Jejich vzájemné vztahy se během let vyvíjely, od vztahu mezi o deset let starším a již zkušeným kolegou a badatelským elémem po velmi blízké spolupracovníky ve státní geologické službě (instituce během let vícekrát změnila název, proto užíváme toto univerzální označení; dnes se jmenuje Česká geologická služba). Občas se, jak už to ve vědě bývá, stávali i vzájemnými výzkumnými konkurenty. Vojen ve státní geologické službě působil v letech 1949–1963, Jiří 1958–1994. Po roce 1963 se jejich osudy rozešly. Vojen pracoval v letech 1963–2009 jako vedoucí výzkumný pracovník (později emeritní) v Geologickém ústavu ČSAV/AV ČR. Po více jak půlstoletí však souběžně pedagogicky působil také na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy (PřF UK). Jiří zůstal státní geologické službě věrný až do roku 1994, kdy plně přešel na PřF UK. V pozdním věku se Jiří Kovanda stal hlavním bibliografem Vojena Ložka a shromáždil celou jeho odbornou produkci čítající téměř 1 500 publikovaných prací, a to nejen jako seznam citací, ale i fyzicky – ve vytištěné podobě na papíře. Hlavně díky pomoci Lucie Juříčkové se oba kolegové v pozdním věku občasně setkávali a oba předali svoje celoživotní sbírky ulit měkkýšů ve prospěch dalších vědeckých generací.

O Vojenovi Ložkovi vyšla řada příspěvků k jeho kulatým narozeninám a po jeho úmrtí i několik skvěle napsaných nekrologů. Bylo to dáno jeho multioborovým zaměřením a širokými encyklopedickými znalostmi. Byl skutečným polyhistorem a chodící encyklopedií řady vědních oborů. I díky dlouholeté výuce na Přírodovědecké fakultě UK (přednáška *Vývoj přírody ČR* přednášel celkem neuvěřitelných 53 let) a jeho knihám *Příroda ve čtvrtohorách* (1973), *Zrcadlo minulosti – Česká a slovenská krajina v kvartéru* (2007) a *Po stopách pravěkých dějů* (2011) ho znali prakticky všichni naši přírodovědci. Velmi

¹ Geologický ústav AV ČR, v. v. i., Rozvojová 269, 165 00 Praha 6 – Lysolaje; zak@gli.cas.cz

² Katedra zoologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Viničná 7, 128 44 Praha 2; horacek@natur.cuni.cz

Český kras (Beroun), 46 (2020), 72–74, 2 obr.

Poděkování: Za opravy textu a poskytnutí fotografií děkujeme Lucii Juříčkové.

© Muzeum Českého krasu, p. o., Beroun

ISSN 1211-1643

ISBN 978-80-87708-14-9

Obr. 1. Vojen Ložek (vlevo) a Jiří Kovanda po delší době strávené v terénu, 1960. Autor neznámý, archiv L. Juříčkové.

Fig. 1. Vojen Ložek (left) and Jiří Kovanda after a long field trip, 1960. Author of the photo unknown, archive of L. Juříčková.

aktivní byl i v praktické ochraně přírody a jeho stopu nese vyhlášení řady maloplošných i velkoplošných chráněných území. Je proto těžké napsat o Vojenovi něco, co dosud napsáno nebylo.

Práce Jiřího Kovandy byla více specializovaná, známá proto menšímu okruhu čtenářů. I on se ale autorsky podílel na klíčové učebnici *Geologická minulost České republiky* (I. Chlupáč, R. Brzobohatý, J. Kovanda a Z. Stráník, 2002), která je dodnes základní pomůckou

historické a stratigrafické geologie v celé České republice. Editorsky sestavil také geologickou monografii *Neživá příroda Prahy* (2001). Vzhledem k dobré dostupnosti kompletních bibliografií obou badatelů (v časopisu *Malacologia Bohemoslovaca*) je zde neuvádíme. Protože životní osudy obou badatelů a jejich význam pro vývoj vědy byly v širším pohledu čerstvě shrnuty (Vojen Ložek – *Ekolist, Živa, Spravodaj SSS*; Jiří Kovanda – *Malacologia Bohemoslovaca*), zde se

Obr. 2. Vojen Ložek (vlevo) a Jiří Kovanda na Kodě v Českém krasu, 2008. Foto: L. Juříčková.

Fig. 2. Vojen Ložek (left) and Jiří Kovanda at Koda (Bohemian Karst), 2008. Photo by L. Juříčková.

v regionálním časopisu zaměříme hlavně na jejich působení v Českém krasu.

Vojen Ložek se narodil v rodině významného pražského architekta a malířky. Od dětských let měl ale spíše než o umění či techniku hluboký zájem o přírodu – historka jeho první badatelské návštěvy v Národním muzeu někdy počátkem 30. let a seznámení s Jaroslavem Petrbohem byla vícekrát publikována. Do Českého krasu tedy Vojena uvedl právě Petrboch, původce jména Český kras, který zde v té době intenzivně pracoval. Vojen své první sdělení o přezimování hlemýžďů publikuje již ve věku 14 let a svého učitele záhy odborně přerostl.

Na rozdíl od Vojena, který se narodil a žil v Praze, Jiří Kovanda strávil dětství v Karlštejně, v domě zdobeném sgrafity Mikoláše Alše (narozen je ale také v Praze). Jeho otec získal v Karlštejně místo zahradníka a rodina se sem přestěhovala již v raném Jiřího dětství. V Karlštejně Jiřího k zájmu o zkameněliny a geologii přivedl o necelé tři roky starší Radvan Horný (1932–2015), kterého ale zajímalo hlavně paleozoikum.

Známý geolog Ivo Chlupáč (1931–2002) objevil koncem 40. let ve strmém svahu lomu Kobyla u Koněprus jeskynní výplň s kvartérní obratlovčí faunou, které dnes říkáme Chlupáčova sluj. Právě po návštěvě této lokality s Petrbohem v roce 1949 se Jiří Kovanda začal zajímat o kvartérní profily, výzkum fosilních a subfosilních měkkýšů a vztahy k archeologii. S Petrbohem potom, pravidelně i za dohledu a ochrany Jiřího matky – Petrboch v zaujetí prací metal z výkopu ve Sluji dolů kameny a příliš neřešil, jestli dole někdo je – intenzivně společně pracovali v Českém krasu po tři roky (1949–1952). Tato svérázná badatelská trojice se dotkla i řady dalších lokalit v oblasti. Jiří si Petrboha vždy cenil jako svého prvního učitele, který mu pravidelně donášel separáty důležitých článků a knihy. Vždy Petrbochův význam pro výzkum Českého krasu a pro vznik poválečné geologické generace hájil – nebyla mu po chuti karikatura, do které posunuli Petrboha jeskyňáři.

Právě při návratu s Petrbohem z jedné pracovní akce na Kobyle na podzim roku 1950 se na železniční zastávce v Srbsku Vojen a Jiří poprvé setkali. Dá se říci, že Vojen po rozchodu Jiřího a Petrboha v roce 1953 převzal Jiřího odbornou výchovu a jeho další směřování. V rámci vysokoškolských studií zacílil jeho zájem na sedimenty vápnitých slatin a dnes již zaniklých mělkých jezer v j. části Českého krasu, kde přítomnost takových uloženin indikovaly ulity vodních druhů měkkýšů. Vojen je našel s Františkem Proškem v místě, kterému dnes říkáme zaniklé jezero Malina u Měňan. Jiří zde později realizoval řadu svých detailních výzkumů, založených na stovkách velmi pracných ručně zarážených a ručně vrtaných sond, včetně své diplomové práce (1958).

Zhruba v polovině 50. let bylo Vojenovi nabídnuto řešení zdánlivě nepřilíhajícího a časově náročného úkolu – zmapovat v rámci území celého státu výskyty kvartérních vápnitých uloženin, které by se daly využít jako přirozené hnojivo v zemědělství. Projekt byl ale spojen s tehdy nebyvalou badatelskou svobodou a výjimečným technickým zázemím – služební auto a neomezené kilometry byly k dispozici. Po nástupu do ústavu v roce 1958 se do tohoto projektu zapojil i Jiří. Právě v tomto období vznikla neobyčejná Vojenova znalost celého území Československa, kterou jsme vždy všichni obdivovali, a právě v tomto období sbíral Jiří podklady pro svůj fenomenální přehled kvartérních vápenců Československa (rukopisná verze z roku 1969 má 640 stran a více než 600 popsanych lokalit, vyšlo v roce 1973 v *Antropozoiku*). Zpět ale k Českému krasu.

Během desetiletí výzkumů v Českém krasu Vojen Ložek postupně shromáždil doklady o vývoji bioty (samozřejmě hlavně jeho

oblíbených měkkýšů) z osmdesáti profilů, které vytvářejí hustou síť popisující vývoj ve stejném období, zejména v holocénu, ale v různých biotopech. Dá se říci, že takto podrobný výzkum holocenních sedimentárních formací na tak malém území zřejmě nemá ve světě obdoby. Během těchto výzkumů postupně vypracoval dnes běžně užívané postupy pro výzkum karbonátem bohatých uloženin a získávání reprezentativních vzorků malakofauny; z nich popsal sedimentační dynamiku v jednotlivých prostředích a faunistický vývoj ve středoevropském prostoru obecně. K tomu přistupuje ještě pleistocenní vývoj zachycený na téměř třiceti lokalitách. Přehled těchto klíčových lokalit ležících v Českém krasu potom Vojen Ložek publikoval v periodiku *Bohemia Centralis* v roce 1992.

Podstatným přínosem Vojena Ložka, radikálně překračujícím výměr Petrbokova působení, bylo ovšem průběžné združňování členitých přesahových souvislostí konkrétních výzkumných akcí a skutečnost, že při důsledném respektování obecných metodických rámců přináší jejich výsledky nejen spolehlivé informace o historickém pozadí regionálních specifik, ale mnohdy i poznatky, které nečekaně významným způsobem rozšiřují i obecné vědomosti o povaze přírodního dění, interakcích člověka a přírody a dynamice čtvrtohorní minulosti v nejširších souvislostech. V těchto směrech se neostentativní příklad Ložkova osobního působení stal pro rozvoj naší přírodovědy impulsem, jehož význam lze těžko docenit. Nelze přehlédnout ani to, že svou mnohostrannou erudici Ložek důsledně uplatňoval rovněž ve sféře ochrany přírody. Český kras stál v tomto ohledu vždy v centru jeho pozornosti. Od počátku vyhlášení CHKO Český kras byl zde předsedou poradního sboru a ne jeden z konceptuálních výměrů ochrany tohoto území je v posledku výsledkem jeho přičinění.

Jiří Kovanda strávil většinu svého výzkumného působení ve státní geologické službě, jeho úkolem bylo podrobné mapování kvartérních uloženin. Vedle množství rukopisných map a výzkumných analýz z širšího okolí Českého krasu, jsou pro tuto oblast mimořádně významné jeho podrobné přehledy faciálního a biostratigrafického vývoje uloženin dnes již neexistujících mělkých holocenních jezer a vápnitých slatin v j. části oblasti u Měňan, Litně, Nesvačil a Suchomast. Také rozsah jeho terénního a biostratigrafického výzkumu akumulací holocenních pěnoveců u pramenných vývěrů a v povrchových tocích v budoucnosti někdo těžko překoná – jen v Kodské roklí realizoval během výzkumu v roce 1964 celkem osm až přes pět metrů hlubokých šachtic a dva rozsáhlé odkopy. Ručně zarážené sondy a ruční vrty se v celé oblasti Českého krasu počítaly na stovky. Jako vše vypovídající příklad snad můžeme uvést, že jeho ručně kopaná šachtice v Srbsku zaměřená na výzkum svahovin a eolických sedimentů měla hloubku 18 m. Dnes by takový výzkum bezpečnostní předpisy natolik zkomplikovaly a prodražily, že by byl fakticky nerealizovatelný.

Bylo pro nás velkým štěstím, že jsme mohli oba naše kolegy podrobně poznat a stát se svědky jejich výzkumného působení. Vidět je pracovat v terénu a poznat jejich pracovní nasazení bylo samo o sobě zážitkem. Jejich osobní příklad zůstane pro nás, stejně jako pro desítky jejich dalších žáků a následovníků, trvalou inspirací.